

ALEKSANDRA PRAŠČEVIĆ¹
E-mail: alja@ekof.bg.ac.rs

OD GLOBALNE EKONOMSKE KRIZE DO KRIZE GLOBALNOG KAPITALIZMA

FROM THE GLOBAL ECONOMIC CRISIS TO THE GLOBAL CRISIS OF CAPITALISM

JEL KLASIFIKACIJA: F50, F2, P10

APSTRAKT:

Cilj ovog rada je da se razmotre konsekvence koje je globalna ekonomska kriza imala na promene ne samo svakodnevne ekonomske politike, već i na globalni kapitalizam. Kriza savremenog kapitalizma svoje uporište ima u dugotrajnoj ekonomskoj stagnaciji (tokom «ere sekularne stagnacije») koja još uvek traje, a koja je dovela do pooštovanja konflikata u okviru nacionalnih ekonomija, usled pogoršane ekonomske perspektive građana, ali i konflikata između zemalja koji potiču od konfrontiranja dva ekonomska modela: liberalnog i merkantilističkog, čija je uspešna kohabitacija u prošlosti omogućavala globalni ekonomski rast, ali i korist za obe strane. Odgovor u vodećim ekonomijama u vidu uspona politike ekonomskog nacionalizma, protekcionizma i ograničavanja slobodnog kretanja roba, kapitala i ljudi koji je prisutan u populističkoj retorici je neadekvatan jer zanemaruje prave izvore problema – tendencije da se razlike između kolektivnih društvenih aktera povećavaju u svetu neoliberalizma. Rešenja koja se predlažu govore o krajnje po-

jednostavljenom pristupu koji ne može dovesti do prevazilaženja ekonomskih i društvenih problema, već je neophodan novi društveni konsenzus.

**KLJUČNE REČI:****GLOBALNA EKONOMSKA KRIZA, KAPITALIZAM, EKONOMSKA POLITIKA****ABSTRACT:**

The aim of this paper is to consider the consequences that the global economic crisis has had on the changes not only of everyday economic policy conducting, but also on the global capitalism. The crisis of modern capitalism has its foundation in the long-term economic stagnation (during the "era of secular stagnation"), which is still ongoing, and that led to escalation of conflicts within the national economy, due to reduced economic perspective of citizens, as well as conflicts between countries stemming from the confrontation between two economic models: the liberal and mercantilist, whose successful cohabitation allowed in the past global economic growth, but also the benefit for both sides. The answers provided in populist rhetoric of politicians in leading economies in the form of the rise of economic nationalism, protectionism and numerous restrictions for the free movement of goods, capital and people are inadequate because they ignore the true source of the problem - the tendency of capitalism to widen differences between collective social actors in the world of neoliberal globalization. Suggested solutions include extremely simplified approach that can not lead to overcoming the economic and social problems in modern capitalism; instead of them a new social consensus should be made.

**KEY WORDS:****GLOBAL ECONOMIC CRISIS, CAPITALISM, ECONOMIC POLICY**

1. UVOD

Deset godina nakon što je zvanično otpočela dvogodišnja recesija u SAD-u (decembar 2007 – jun 2009), a koja je ubrzo prerasla u globalnu ekonomsku krizu, svetska ekonomija ukazuje da je i dalje zarobljena u epizodi prolongiranog usporenog rasta. Objašnjenja ovakvih nepovoljnih ekonomskih kretanja tokom protekle decenije su bila mnogobrojna, zasnovana na različitim teorijskim konceptima. Slično se može reći i za primenjene mere ekonomske politike. Iako je sama globalna recesija imala sve elemente standardnog cikličnog pada, specifičnost se odnosila na njenu oštrinu, brzinu globalnog širenja i nepoznanicu o efektima preduzetih mera ekonomske politike. Svi navedeni elementi su ukazivali na zaključak da se ona može porediti sa Velikom Depresijom iz 1930-ih, a mere ekonomske politike su bile kontraciklične u pokušaju da se oporavi agregatna tražnja i to na globalnom nivou. Ekspanzivne monetarna i fiskalna politika koje su ekstenzivno primenjivane u velikom broju zemalja, u cilju podsticanja privredne aktivnosti i izlaska iz recesije, bile su kejnzijanskog karaktera a na scenu su posle više decenija stupili tzv. «pragmatični kejnzijanci». Slično se može reći i za povratak originalnoj teoriji Džona Majnarda Kejnsa, koja je iz različitih teorijskih i pragmatičnih razloga gotovo u potpunosti zanemarinavana u glavnom toku makroekonomije od monetarističke revolucije i uspona neoliberalnog ekonomskog, ali i političkog projekta. Međutim, na početku recesije nije bilo moguće predvideti ne samo njeno trajanje, već još više u kojoj će meri oporavak biti slab i dugotrajan. Slično je i sa problemima javnih finansija koji su primarno nastali kao posledica kombinacije preduzetih mera ekonomske politike, finansijske krize i oštre recesije, ali i post-recesione stagnacije. Upravo su ovi problemi doveli do toga da se nakon kejnzijanskih mera za otklanjanje recesije, preduzmu potpuno suprotne mere – štednje (engl. austerity measures) i fiskalne konsolidacije u velikom broju zemalja, izazivajući dodatne recesione pritiske i produžavajući stagnaciju.

Pored mnogih pitanja vezanih za konkretne mere ekonomske politike, tokom poslednje decenije su pokrenuta i dublja konceptualna i teorijska pitanja karaktera kapitalizma i naročito njegovih oscilacija. U prvi plan je tako došlo pitanje rastuće nejednakosti u raspodeli kao jedno od ključnih mogućih uzročnika prolongirane krize. Istovremeno, kreatori ekonomske politike suočili su se i sa problemom gubitka poverenja građana u buduća ekonomska kretanja, ili konkretnije – u kapitalizam. Ovo je naročito prisutno u vodećim ekonomijama.

Upravo su navedene teme u fokusu ovog rada, kao i pitanje da li se mogu očekivati konceptualne promene u pravcu značajnijeg prihvatanja tzv. državnog kapitalizma, ali i protekcionizma i ekonomskog nacionalizma, kao posledica prolongirane stagnacije, ili je u pitanju samo pooštrena i populistička retorika kreatora politike koji pokušavaju da povrate poverenje svojih građana u politiku i budućnost kapitalizma i obezbede izbornu pobedu.

2. STANJE GLOBALNE EKONOMIJE U ERI SEKULARNE STAGNACIJE

Među mnogim teorijskim objašnjenjima stanja svetske privrede u protekloj deceniji je i ono koje prati koncept razvijen od strane jednog od najvažnijih američkih kejnzijanaca – Alvina Hansena (Summers, 2016), koji je baveći se američkom privredom tokom 1930-ih govorio o «eri sekularne stagnacije» utvrđujući faktore koji su do nje doveli i ukazujući na moguće načine za njeno prevazilaženje. Hansen je, naime, izdvojio kao najznačajniji problem – nemogućnost sistema da dostigne punu zaposlenost u uslovima nepostojanja programa kojim bi se stimulisala potrošnja¹. Objašnjenje se zasniva na uključivanju i Vikselovog koncepta neutralne kamatne stope, a dugotrajna stagnacija može nastati kao rezultat povećane sklonosti štednji koja nije praćena odgovarajućim povećanjem investicija, već upravo suprotno i to usled smanjene agregatne tražnje. Posledice se ogledaju i u snižavanju realne kamatne stope koja se spušta ispod nivoa neutralne stope, ne pridonoseći, međutim, rastu održivih investicija, već eventualno rizičnom ponašanju koje može izazvati pregrevanje i pucanje ekonomskog balona i otpočinjanje bolne recesije. Slično se može očekivati i od pada kamatne stope koja je posledica monetarne ekspanzije². Upravo je globalnoj krizi prethodila i globalna neravnoteža između štednje i investicija zbog zasićenja povećanjem štednje na svetskom nivou.³

Diskrepanca između štednje i investicija može biti posledica raspodele dohotka i bogatstva u korist bogatih koji imaju manju sklonost potrošnji. Ovo je veoma blisko Kejnsovom konceptu efektivne tražnje (Keynes, 1936). Upravo je problem nejednakosti u raspodeli dohotka aktuelizovan od vremena uspona neoliberalnog koncepta i insistiranja na liberalno-tržišnoj ekonomiji, koja počiva na kapitalu i odustajanju od kejnzijanske države blagostanja i kapitalizma pune zaposlenosti. To je vremenom u posebno nepovoljnu poziciju stavilo one koji primaju radne dohotke (radničku i srednju klasu). Nedostatak intervencije u raspodeli kroz bilo kakvu politiku raspodele, što se duguje neoklasičnom političkom projektu, decenijama je u vodećim zapadnim ekonomijama prevaziđen stabilnim ekonomskim rastom, kao i olakšanim zaduživanjem stanovništva. Međutim, globalna kriza je stavila tačku na takve mogućnosti, doprinoseći da problem raspodele, koji nije preko noći nastao, postane očigledan. Na probleme raspodele koji su intenzivirani od 1980-ih i pobede neoliberalnog koncepta, ukazao je Piketi, o čemu će u radu još biti reči (Piketi, 2015).

Stanje globalne ekonomije danas u mnogome nalikuje na objašnjenja koje je ponudio Hansen (Prašćević, 2016). To se prvenstveno odnosi na nisku stopu rasta svetske ekonomije (WGP), koja značajno zaostaje za decenijom pre krize – prosečna stopa od 2012. godine je 2.5%, za razliku od prekriznih 3.4% (1998-2007)⁴. Ovakve tendencije se

1 Hansen (1939), str. 4

2 Primer se može naći u američkoj monetarnoj politici u periodu pre krize, na tržištu nekretnina 2006. godine i sloma tržišta hipotekarnih kredita, kada su napravljene očigledne greške u prevazilaženju blage i kratke recesije iz 2001. godine, odstupanjem od Tejlorovog pravila – previše ekspanzivna monetarna politika koja je omogućila da novac postane jeftin i lako dostupan. (Prašćević (2008), str. 50)

3 To je za posledicu imalo sniženje neutralne kamatne stope širom sveta. Ovo je prvenstveno poticalo od visokih neto suficita zabeleženih u Nemačkoj, Japanu, Srednjem Istoku, a najznačajniji su bili u Kini i na Dalekom Istoku. (Prašćević (2012), str. 52)

4 World Economic Situation and Prospects, United Nations (2017)

duguju niskim stopama rasta u mnogim regionima sveta – prvenstveno u razvijenim ekonomijama, ali i padu ekonomija u tranziciji, pa i usporavanju ekonomija sa nastajućim tržištima. To se duguje značajnom usporavanju rasta investicija u mnogim vodećim ekonomijama, ekonomijama u razvoju i naročito ekonomijama u tranziciji. Iako su kamatne stope i dalje na istorijsko niski nivoima (naročito u EU, uz blagi rast u SAD-u) to ne podstiče u dovoljnoj meri investicije već je i dalje prisutan nepovoljan uticaj u začaranom krugu: tražnja – investicije – trgovina – produktivnost. U njemu se pokazuje da je agregatna tražnja od ključnog značaja i da su nepovoljni faktori koji su na nju uticali na globalnom nivou, od političkih (nestabilnosti, geopolitičkih konflikata i rizika) do ekonomskih (primena mera štednje, problemi javnih finansija i zaduženosti, izostanak značajnijeg fiskalnog stimulansa i jasne ekonomske politike da se potrošnja podstiče), odlučujući za slab ekonomski rast. Potvrdile su se tako tokom ove prolongirane stagnacije pouke vezane za monetarnu i fiskalnu politiku⁵ koje su se pokazale kao tačne tokom poslednje globalne krize, a koje su upravo u skladu sa Hansenovim konceptom samo-generišuće stagnacije.

Kao jedan od simptoma globalne stagnacije svakako se pojavljuje usporavanje rasta svetske trgovine koje je je 2016. godine zabeležilo jednu od najnižih stopa rasta u poslednjih 30 godina, od svega 1,2%.⁶ Pored cikličnih faktora to se duguje i strukturi globalne agregatne tražnje, povećanoj ekonomskoj i političkoj neizvesnosti, ali i ograničavanju dalje liberalizacije koja je tokom 1990-ih i 2000-ih dovela do ekspanzije svetske trgovine. Zbog toga i brinu najave mera ekonomske politike kojima bi se slobodan protok ljudi, kapitala, roba i usluga dalje ograničavao, naročito kada potiče od vodeće svetske ekonomije – SAD-a. Reč je, naravno, o najavljenim promenama politike novog predsednika SAD-a koje u velikoj meri podsećaju na elemente merkantilističkog sistema⁷ u domenu protekcionizma i ekonomskog nacionalizma (korišćenjem različitih formi zakonskih ograničenja slobodnih tokova kapitala i roba – carinske i necarinske barijere, zabrana seljenja proizvodnje iz SAD-a u druge zemlje sveta pod pretnjom plaćanja penala), ograničavanja protoka ljudi i sl. Bez obzira što najavljene mere ne nailaze na podršku ostalih poluga vlasti u SAD-u, one i dalje predstavljaju pretnju za buduća globalna kretanja, u najmanjoj meri povećavajući neizvesnost i podstičući i kreatore ekonomske politike u drugim zemljama da se slično ponašaju.

Posebno su važna i nepovoljna kretanja na tržištima rada širom sveta, kao i usporeni rast produktivnosti rada zabeležen u većini razvijenih, kao i ekonomija u razvoju i tranziciji. To se takođe duguje nedovoljnom investiranju zbog čega izostaju inovacije, poboljšanje veština radne snage, kao i poboljšanje kvaliteta infrastrukture. Zbog toga su od odlučujućeg značaja ulaganja u ključna područja, kao što su istraživanje i razvoj, obrazovanje i infrastruktura, a koja su tesno povezana sa državom i njenom ekonomskom politikom jer su u pitanju javne investicije. Davno napuštanje kejnzijanskog koncepta kapitalizma pune

5 Mishkin (2010), Romer (2011)

6 World Economic Situation and Prospects, United Nations (2017)

7 Iako je merkantilizam davno napuštena ekonomska doktrina koja je dominirala u surovom periodu prelaska u kapitalizam u kome su nastajale nacionalne države, nacionalna tržišta, ali i obrisi svetskog tržišta, zapravo je ona predstavljala prvu ekonomsku teoriju koja se zalagala za državnu intervenciju i to specifičnu – u ograničavanju uvoza i podsticanju izvoza. Bez obzira što je ova doktrina zamenjena superiornijom – klasičnom političkom ekonomijom sa idejama ekonomskog liberalizma, univerzalnih ekonomskih zakonitosti i slobodne trgovine, neki elementi merkantilističkog sistema su ostali prisutni do današnjih dana. To se prvenstveno odnosi na podršku države nacionalnoj privredi (izvozno orijentisanom industriji) i oslanjanju ekonomskog rasta na izvoznoj tražnji, uz suzbijanje domaće tražnje (politikom zarada i deviznog kursa, kao i ograničavanjem uvoza carinama i kvotama). U novijoj istoriji takav primer možemo najočiglednije pronaći u ekonomskoj politici Kine. (Jakšić and Prašćević (2011), str. 13).

zaposlenosti i prepuštanje tržišnim rešenjima na fleksibilnim tržištima rada kojima je trebalo osloboditi profite i obezbediti izvore za buduća investiranja, koje se u decenijama pre krize pokazalo opravdanim, danas nije tako primamljiva opcija. U velikom broju zemalja se očekuje od države da svojim merama podstakne zapošljavanje, pa čak i u vodećim svetskim ekonomijama, koje su pri tome i kolevke ekonomskog liberalizma.

3. PROMENE DOMINANTNIH TEORIJSKIH KONCEPATA I VARIJETITI KAPITALIZMA

Poslednja globalna kriza i post-recesiona stagnacija podsetile su nas da je kapitalizam nestabilan ekonomski sistem i da je tu karakteristiku ispoljavao od samih početaka svog razvoja. Uporedo sa beleženim oscilacijama privredne aktivnosti i ostvarenim ekonomskim rezultatima, kapitalizam se takođe menjao uključujući različite karakteristike – više ili manje konkurentna tržišta, veću ili manju intervenciju države, značajniju ili manje značajnu regulaciju, čak i državno vlasništvo nad privrednim subjektima i sl. Sve je to određivalo različite varijetete (tipove) kapitalizma koji su se kroz istoriju smenjivali, što je često bila posledica ekonomskih kriza. Uporedo sa ovim promenama išle su promene u dominaciji ekonomskih teorija, koje su se od XX veka prvenstveno odnosile na makroekonomke škole koje su na različite načine videle mesto i ulogu države i njene ekonomske politike, sposobnosti ekonomskih subjekata da na tržištima deluju, ali i razlike u funkcionisanju tržišta – veće ili manje postojanje tržišnih neuspeha (engl. *makret failures*).

Takođe treba istaći da se razlike u tipovima kapitalizma mogu i geografski posmatrati: anglosaksonski (atlanski), kontinentalno – evropski i razvojni (azijski). Postoje i mnoge druge kategorizacije koje razlikuju tipove kapitalizma – «liberalno-tržišne ekonomije» od «koordinisano-tržišnih ekonomija» (Hall and Soskice, 2001)⁸, ili «racionalni kapitalizam» od «akcionarskog kapitalizma» (Dore, 2002), ili «privatno (liberalni) kapitalizam» naspram «državnog kapitalizma» (Wolff and Resnick, 2012)⁹ ili tri tipa kapitalizma – «tržišni kapitalizam», «rukovođeni kapitalizam» i «državni kapitalizam» (Schmidt, 2002). Ove razlike se tiču prvenstveno razlika u karakteristikama: institucija tržišta rada i regulacije, uloge države, karaktera konkurencije, uloge radničkih sindikata, značaja i uloge fiskalne politike, obrazovne politike, inovacija, korporativnog upravljanja i načina finansiranja.

3.1 Posleratne promene u kapitalizmu i globalna ekonomska kriza

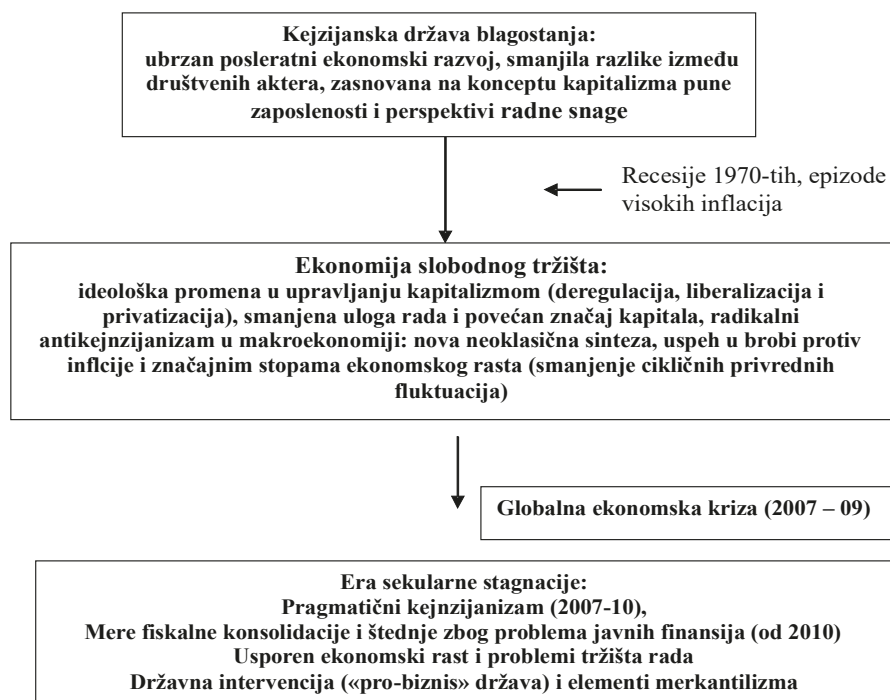
Posleratni razvoj kapitalizma otpočeo je značajnom promenom u formi prihvatanja državne intervencije i razvoja tzv. kejnzijanske države blagostanja. Razloga i opravdanja za primenu državnog kapitalizma bilo je mnogo – od straha od pojave nove recesije, preko potrebe za ubrzanim privrednim oporavkom, izgradnjom infrastrukture i podizanjem proizvodnih kapaciteta zemalja koje su iz Drugog svetskog rata izašle razorene. Koncept kapi-

8 Hall and Soskice (2001), str. 8.

9 Wolff and Resnick (2012), str. 311

talizma pune zaposlenosti koji je u tom periodu primenjivan imao je i političko uporište jer je trebalo da obezbedi da kapitalističke ekonomije zaštiti od prodora komunističkih ideja sa Istoka (Sovjetskog bloka), kao i od eventualnog povampirenja u ratu poraženih političkih snaga¹⁰. Zbog toga je kapitalizam morao da omogući poboljšanje životnog standarda većeg dela stanovništva, poboljša njihovu obrazovnu strukturu i smanji razlike između društvenih klasa (bogatih i siromašnih). Sve je to relativno uspešno obezbedio kejnzijanizam, sve do trenutka kada su se 1970-ih pojavile atipične recesije, praćene visokim i upornim inflacijama. Uz visoku nezaposlenost i inflaciju, privrede su patile i od pada u visini profitne stope, a rast nadnica je prevazilazio rast produktivnosti. Sve je to zahtevalo radikalni zaokret u formi povratka tržištu i odricanja od kenzijske države blagostanja.

► SLIKA 1: PROMENE U KAPITALIZMU I DOMINANTNE EKONOMSKE TEORIJE



Nakon decenija uspešne primene koncepta makroekonomije slobodnog tržišta i dominacije nove neoklasične sinteze zasnovane na poznatim makroekonomskim neutralnostima¹¹ (hipoteza o životnom ciklusu potrošnje, Modiljani – Milerova teorema, hipoteza o prirodnoj stopi, hipoteza o racionalnim očekivanjima, Rikardo – Barova teorema ekvivalencije), otpočela je poslednja globalna recesija, koja je podsetila na činjenicu da su ciklične fluktuacije karakteristika tržišnih ekonomija.

Ne čudi uspeh radikalnog antikejnzijanizma i njegov intelektualni monopol u prethodnim decenijama koji se ogledao i u uticaju na ekonomsku politiku čije su okosnice bile

10 Prašćević (2012), str. 29-31.

11 Akerlof (2007), str. 9.

preporuke monetarističke i novoklasičarske makroekonomije – uvođenje pravila umesto diskrecionih prava, jedinstveni cilj monetarne politike u vidu cenovne stabilnosti, uključivanje fiskalnih pravila kojima bi se održavalo zdravije javnih finansija, unapređenje institucionalnih okvira vođenja makroekonomske politike – nezavisnost centralne banke i obavezivanje monetarnih vlasti, obezbeđenje kredibiliteta i reputacije kreatora ekonomske politike. Naime, izgledalo je da se zbog produžavanja perioda ekonomskih ekspanzija i skraćivanja i ublažavanja recesija, na ciklične padove može gledati kao na primere iz ekonomske istorije koji se u savremenom kapitalizmu neće ponoviti, prvenstveno zbog napretka u vođenju ekonomske politike koji je poticao iz razvoja savremene makroekonomije. Tome je doprineo i važan faktor globalnog prihvatanja neoliberalnog koncepta vođenja ekonomije, kao i uspeh neoliberalnog političkog projekta, koji se ispoljavao u talasima demokratizacije i ekonomske tranzicije u bivšim socijalističkim ekonomijama, ali i u promenama ekonomske politike u zemljama Latinske Amerike nametnutim Vašingtonskim konsenzusom, koje nisu uvek bile i uspešne. Upravo je Vašingtonski konsenzus zbog svoje jednostavnosti i jasnosti postao sinonim za program ekonomskih reformi izgradnje «tvrdog slobodnotržišnog kapitalizma» namenjen tranzicionim zemljama, ali i svim ostalim ekonomijama sa nastajućim tržištima. Takođe je predstavljao i sinonim za glavni tok makroekonomije i preovlađujući liberalni model razvoja¹².

3.2 Liberalni naspram merkantilističkog modela

Poznati ekonomista Dani Rodrik odredio je razvoj ekonomske nauke kao borbu između dve suprotstavljene škole: liberalizma i merkantilizma (Rodrik, 2013). On ovu borbu smešta u širi kontekst koji prevazilazi samu merkantilističku doktrinu ili klasičnu političku ekonomiju i neoklasičnu školu, vezujući je za okvir sukoba dve forme kapitalizma: privatno-liberalnog i državnog kapitalizma. Oni počivaju na različitim ekonomskim modelima, a kao što je u radu već istaknuto u prošlosti se smenjivala njihova dominacija, isto kao što je moguće uočiti i njihovu uspešnu «kohabitaciju» u svetu globalizovane ekonomije.

Već je istaknuto da nisu sve zemlje usvojile liberalni model. Neke su se opredelile i za «merkantilistički model» uključivanjem državne intervencije, direktnih podsticaja domaćoj privredi u formi različitih subvencija, značajne implementacije industrijske politike, pomoći države nastupu domaće privrede na svetskim tržištima, ali i ograničenjima pristupa stranih kompanija domaćem tržištu, politikom podcenjenog deviznog kursa, ograničenjima domaće tražnje, održavanjem veštački niskih troškova rada (nadnica) radi obezbeđenja konkurentnosti na svetskom tržištu, ali i radi ograničenja uvoza i sl. Ovakav model bio je prisutan u mnogim azijskim ekonomijama, a najekstremniji je primer Kine. Iako ona ne predstavlja primer kapitalističke ekonomije, ona veoma uspešno dobija bitku na svetskim tržištima sa vodećim tržišnim ekonomijama i danas predstavlja drugu ekonomiju sveta, pod i dalje vođstvom Komunističke partije Kine, što ne predstavlja značajno opterećenje za primenu merkantilističkog modela. Naime, merkantilistički metod ne zahteva nužno političku demokratiju, niti politički liberalizam, već je upravo poželjno suprotno – ograničenje političkih sloboda koje olakšava delovanje države i njenog aparata.

▶ TABELA 1: MERKANTILISTIČKI NASPRAM LIBERALNOG MODELA

Merkantilistički model	Liberalni model
Centralno mesto: PROIZVOĐAČ	Centralno mesto: POTROŠAČ
Državna intervencija i to u formi države orijentisane na pomoć privrednim subjektima (tzv. «pro-biznis» država)	Konkurentna tržišta – «ekonomija slobodnog tržišta»
Korporativistički pristup: država i privatni biznis imaju zajedničke ciljeve koje treba realizovati i korišćenjem ekonomske politike i državne intervencije	Striktna razdvojenost države i privatnog biznisa jer državu opterećuje predatorska priroda, a ponašanje poslovnih ljudi je zasnovano na aktivnostima traganja za rentom. Njihova simbioza je pogubna za ekonomiju
Značaj IZVOZNE TRAJNJE kao izvora ekonomskog rasta – izvoz je pokazatelj ekonomske vitalnosti ekonomije, a uvoz zavisnosti nacionalne ekonomije.	Makroekonomski cilj je obezbediti što veći obim uvoza za manji obim izvoza (Fridman, 1978). Uvoz može pomoći ekonomski razvoj i rast trgovinske razmene.

Kineska velika ekonomska transformacija kako se naziva kineski ekonomski razvoj u proteklih 35 godina primenio je metode koji nalikuju onima primenjenim u periodu prelaska u kapitalizam. Bez obzira na osporavanja ili negodovanje javnosti i političke elite u vodećim ekonomijama usmerenim prema zemljama koje primenjuju merkantilistički model, treba ukazati da su obe strane od toga imale koristi.

4. KRIZA GLOBALNOG KAPITALIZMA I USPON POLITIČKOG POPULIZMA

Poslednja globalna kriza nije nas samo podsetila na nestabilan karakter kapitalističkog sistema već i na činjenicu da njega karakterišu dva suprotna procesa – smanjenje i povećanje razlika između kolektivnih društvenih aktera (društvenih klasa). Upravo ove tendencije imaju i ekonomske i političke konsekvence. Nakon što je u periodu kejnzijanske države blagostanja došlo do smanjenja ovih razlika u razvijenim tržišnim ekonomijama, što je bilo i posledica političkih ciljeva u posleratnom periodu kada je bilo potrebno zaustaviti mogući prodor komunističkog uticaja sa istoka, uspon neoliberalnog ekonomskog i političkog projekta imao je potpuno suprotne efekte. Konsekvence neoliberalne globalizacije, pada socijalističkog bloka i političke demokratizacije bivših socijalističkih zemalja, kao i intenzivnog ekonomskog razvoja ekonomija sa nastajućim tržištima značajno su uticale na promenu ekonomske pozicije ne samo čitavih ekonomija, nego i njihovih građana, a naročito pojedinih segmenata društva. U razvijenim ekonomijama to se prvenstveno odnosi na položaj radničke i srednje klase i to u dva važna elementa:

- promena u ekonomskoj poziciji unutar nacionalne ekonomije koja potiče od rastuće nejednakosti u raspodeli dohotka koja se duguje upravo neoliberalnom konceptu oslobađanja kapitala od preobimnog oporezivanja (snižavanjem poreskih stopa i smanjivanjem progresivnog oporezivanja)¹³,

- promena u poziciji na globalnom nivou usled ekonomskog rasta ekonomija sa nastajućim tržištima, a u Evropi i ekonomija u tranziciji, u kojima je došlo do poboljšanja ekonomske pozicije građana i naročito njihove buduće perspektive (bez obzira što u mnogim od tih zemalja i dalje postoji značajno siromaštvo, teški uslovi rada, neispunjenost standarda zaštite životne sredine i sl.).

Sve to čini građane vodećih ekonomija nezadovoljnim ekonomskim i političkim sistemom, uključujući i sam koncept demokratskog upravljanja. Ovo nezadovoljstvo se primarno odnosi na nacionalne države, ali u EU je usmereno i na sam koncept i način ustrojstva Evropske Unije. Političke partije na političkoj levisi i desnici nemaju odgovore na ovakve ekonomske i društvene izazove, delimično i zato što su oni neočekivani, odnosno zato što je razvoj savremene makroekonomije ukazivao na uspešnost ostvarenog makroekonomskog konsenzusa u kome je čitav niz danas aktuelnih pitanja bio u potpunosti zanemaren. To se prvenstveno odnosi na zanemarivanje značaja postojanja i delovanja kolektivnih društvenih aktera, insistiranjem na reprezentativnom ekonomskom subjektu, što je prisutno još od mikroekonomske revolucije krajem XIX veka, ali je delimično bilo osporeno Kejnsovom i kejnzijanskom ekonomijom, da bi ponovo bilo aktuelizavano u makroekonomskoj teoriji monetarizma i Nove klasike. Drugo, zanemarivan je uticaj funkcionalne raspodele dohotka (između faktora proizvodnje – rada i kapitala) na ukupna makroekonomska kretanja, na koga su inače u razvoju ekonomske misli ukazivali različiti teoretičari tražnje (od Fransa Kenea u XVIII veku, preko Marksa u XIX, do Kejnsa i kejnzijanaca u XX veku). Treće, pretpostavljalo se da kapitalizam osigurava i demokratiju.

4.1 Konvergencija ekonomskih ciljeva političkih partija i globalna ekonomska kriza

Uspeh koncepta neoliberalne globalizacije i moderne makroekonomije u vodećim ekonomijama (SAD-a, EU, Japana) bio je praćen, ili tačnije uslovljen i konvergencijom ekonomskih ciljeva različitih političkih opcija, u formi približavanja levičarskih i desničarskih partija. To je dovelo do brisanja razlika u domenu ekonomskih ciljeva između partija koje su tradicionalno imale različito biračko telo koje je poticalo od razlika u političkim – ideološkim programima u oblasti ekonomije. Posebno je uočljivo odustajanje od socijal-demokratskih i levičarskih ideja. Zbog toga su mnoge partije prestale da budu partije radničke i srednje klase (npr. Demokratska partija u SAD-u ili Laburalistička partija u Britaniji), postavši kontrolisane od liberalne elite koja nije mnogo zainteresovana za pogoršanje pozicije miliona radnika (naročito je to očigledno u SAD-u). Tehnološki napredak i promena proizvodne strukture dovela je do rasta sektora usluga, tako da je smanjen broj proizvodnih radnika u razvijenim ekonomijama što je takođe doprinelo smanjenom interesovanju za ovaj segment društva od strane političkih partija. Približavanje ekonomskih politika u vidu odustajanja od ideoloških ciljeva radničke klase bilo je uslovljeno i postojanjem uspešnog konsenzusa u makroekonomiji koji je značio odustajanje od originalnih Kejnsovih i kejnzijanskih postavki i prihvatanje klasičarskih ideja. S obzirom na decenijski uspeh ovakve ekonomske politike, ove partije nisu imale problem pobeđe na izborima.

Posledice ovakvog približavanja su bile, međutim, dalekosežne, a danas, u periodu post-recesione stagnacije, su posebno očigledne. Iako su pozitivne posledice bile u smanjenju

uticaja političke nestabilnosti usled smanjenog faktora političke neizvesnosti na makroekonomsku nestabilnost jer je postalo manje važno koja će politička opcija pobediti na izborima pošto sve imaju veoma slične ekonomske ciljeve, negativne posledice su danas mnogo vidljivije. One se odnose na gubitak poverenja glasača – građana u etablirane političke partije. To se posebno odnosi na levičarske ili socijal-demokratske partije, zbog čega, paradoksalno, raste zainteresovanost radničke i srednje klase za desničarske partije koje uspešnije koriste populističku retoriku, naročito svaljujući krivicu za loš ekonomski položaj domaćeg stanovništva na ostatak sveta, neretko videvši krivca u globalizaciji, ekonomskoj politici drugih zemalja ili međunarodnim integracijama. Uz uspon populizma, dolazi i do pojave novih političkih pokreta koji lakše od političkih partija okupljaju glasače, ali i dalje sa nejasnim ciljevima koje tek treba artikulirati, gde postoji jasna opasnost da se nakon izbora promene najavljeni ekonomski ciljevi i proklamovana ekonomska politika.

4.2 Primeri SAD-a i Evropske Unije

U uslovima izrazitog raslojavanja i rasta nejednakosti u vodećim ekonomijama¹⁴, koje sasvim sigurno nisu posledica samo globalne ekonomske krize, moderni kapitalizam se nalazi u krizi, uvodeći u krizu i sam koncept demokratskog upravljanja. Za razliku od ranijih iskustava, kada je izrazito socijalno raslojavanje bilo vezano za nerazvijene ekonomije sa nekonsolidovanim demokratskim sistemima, ovakva pojava u razvijenim ekonomijama i konsolidovanim demokratijama predstavlja iznenađenje. Odgovori, politički i ekonomski, međutim, ne mogu se smatrati iznenađujućim. U domenu politike, pored uspona populizma koga uglavnom obezbeđuje politička desnica, uočljiva je i pojava autoritarnih političkih vođa koji nude građanima jednostavna rešenja njihovih ekonomskih problema, a koja često prate anti-liberalne ideje (u ovom slučaju u domenu politike), proklamovanje ekonomskog nacionalizma i svaljivanje odgovornosti na druge zemlje, a u mnogo manjoj meri se ističe istinski problem raspodele dohotka i bogatstva na nacionalnom nivou. Tako se u još većoj meri zaoštava politička trilema svetske ekonomije između: 1) nacionalnog suvereniteta, 2) hiper-globalizacije svetske ekonomije i 3) demokratske politike (Rodrik, 2007). Ona svoje specifičnosti dobija u novim političkim i ekonomskim pojavama i kretanjima u SAD-u i EU, koje karakteriše izraziti uspon političkog populizma, dokazujući da će nacionalne države ostati «fundamentalni teren za borbu između konkurentskih društvenih snaga»¹⁵.

Najavljena politika novog predsednika SAD-a, Donalda Trampa izazvala je značajne kontroverze, kako u američkoj javnosti i društvu, tako i među ekonomistima. Elementi ove ekonomske politike mogu se podvesti pod primere merkantilističkog sistema i to njegovo zalaganje za: ponovno pregovaranje oko pojedinih trgovinskih sporazuma (jer međunarodna trgovina treba da bude slobodna, ali «fer» za Ameriku), uvođenje barijera uvozu proizvoda u SAD, pomoć američke države američkom biznisu, otežavanje mogućnosti ulaska stranih kompanija na američko tržište, ograničavanje američkim kompanijama preseljenje proizvodnje iz SAD-a u druge zemlje pod pretnjom plaćanja penala, odusta-

14 Od perioda globalne krize prisutno je značajno usporavanje rasta produktivnosti rada u većini razvijenih ekonomija, a rast realnih nadnica čak zaostaje za rastom produktivnosti. Istovremeno došlo je do porasta bogatstva najbogatijih u okvirima nacionalnih ekonomija i na globalnom nivou. Prema Piketiju ove tendencije teže da svet vrate u stanje pred Prvi svetski rat kada je samo 10% stanovnika raspolagalo sa 90% procenata ukupnog kapitala u Evropi. Danas, 10% populacije raspolaže sa oko 60% kapitala u Evropi, a u SAD-u sa čak 70%.

15 Robinson (2010), str. 306

janje od potpisanog učešća u programu zaštite životne sredine i borbe protiv klimatskih promena, ograničavanje slobodnih tokova ljudi – ograničavanje ulaska građanima pojedinih zemalja u SAD i sl.

Navedenim merama bi trebalo obezbediti posao za američke radnike, povećati konkurentnost američke privrede, poboljšati devastiranu američku infrastrukturu, poboljšati poziciju SAD-a u međunarodnoj politici. Sve ovo je praćeno oštrom retorikom u kojoj se problemi američkih građana prvenstveno pripisuju efektima ekonomske politike drugih zemalja (naročito Kine), kao i poboljšanju ekonomske pozicije građana u drugim zemljama, kao i ponašanju političke elite SAD-a koja je zaboravila na američke radnike i američke građane.

Detaljnija analiza predloženih mera, međutim, ukazuje na značajna ograničenja, odnosno da one ili ne mogu biti implementirane, ili da će ukoliko i budu primenjene imati potpuno suprotne efekte od onih koji se žele. Naročito zabrinjava izraziti ekonomski nacionalizam koji se propagira.

U Evropskoj Uniji je institucionalni kontekst u kome dolazi do uspona desničarskog populizma još složeniji nego u SAD-u. Evropski integracioni procesi su originalno bili motivisani ciljem otklanjanja unilateranih i destruktivnih politika evropskih zemalja, ne samo u domenu ekonomske politike. U specifičnim posleratnim uslovima hladnog rata bilo je neophodno izbeći ekonomski nacionalizam, protekcionističku politiku i pokušati sa izgradnjom jedinstvene evropske, u prvom redu ekonomske politike. Sa razvojem i implementacijom evropskih integracionih procesa se otpočelo u kejnzijanskim okvirima kapitalizma pune zaposlenosti. Ipak na promene u ciljevima, ali i u institucionalnim okvirima i u ovom slučaju uticao je uspon neoliberalnog ekonomskog i političkog projekta, koji je u okvirima EU imao posebne specifičnosti. Tome je svakako doprineo pad Berlinskog zida koji je okončao podelu Evrope i čime su otpočeli procesi ekonomske tranzicije i političke demokratizacije, ali i proširenja EU. Za mnoge građane bivših socijalističkih zemalja koncept kapitalizma slobodnog tržišta bio je sinonim za slobode (političke i ekonomske), a pridruživanje EU postao im je primarni cilj koji će omogućiti ekonomski prosperitet.

Pre globalne ekonomske krize podrška procesima evropske integracije u svim evropskim zemljama bila je značajna. Za građane iz novopridruženih zemalja ovo je bio način da obezbede korist od zajedničkih javnih dobara i politika EU, a za građane «starih» članica korist se ogledala u proširenju zajedničkog tržišta, kao i u političkoj kontroli i uticaju nad većim delom Evrope. Ipak, globalna ekonomska kriza je i u ovom slučaju podstakla ekonomske i političke procese koji su doveli u sumnju samu evropsku integraciju, njene motive, ograničenja i institucionalne okvire. Ovo je najočiglednije u slučaju izglasavanja «bregzita», odnosno izlaska Velike Britanije iz Unije, ali i u usponu desničarskih, izolacionističkih i evro-skeptičnih politika u mnogim zemljama članicama. Problemi su daleko dublji i kompleksniji, a u dobrom delu su posledica činjenice da je većina Evropljana izgubila veru u sopstveni ekonomski progres u okvirima Evropske Unije. Delimično je to posledica i činjenice da su decenijama zanemarivani elementi evropskog socijalnog modela.

Evropski socijalni model koji se zasnivao na kombinaciji ekonomskog rasta, visokog životnog standarda i dobrih radnih uslova, a koji je bio primamljiv svim Evropljanima, doveden je u pitanje procesima globalizacije i još više globalnom krizom, ali i procesima

proširenja Unije. Ne treba zaboraviti da je proširenje imalo uticaja na tržište rada jer su se kao konkurencija pojavili radnici iz novih zemalja Unije, a došlo je i do preseljenja proizvodnje u ove zemlje zbog nižih troškova proizvodnje, prvenstveno usled nižih nadnica. Dakle radnici u vodećim ekonomijama Unije dobili su konkurenciju koja je značila i manje radnih mesta za njih i moguće pogoršanje radnih uslova. Post-recesiona stagnacija nametnula je potrebu reformi tržišta rada u pojedinim članicama EU, koja bi značila povećanu fleksibilnost, kao i reformu radnog zakonodavstva uključujući i produženje radnog veka zaposlenih.

Usled izrazitih makroekonomskih problema u pojedinim zemljama Unije koji uključuju prvenstveno probleme javnih finansija primenjeni su paketi mera štednje koji su još više pogoršali poziciju građana (npr. Grčka), pokazujući nedostatak solidarnosti između zemalja članica i dovodeći u pitanje institucionalni okvir evropske integracije. Naime, postalo je aktuelno pitanje da li EU garantuje minimum socijalne pravde za sve svoje građane, bez obzira u kojoj zemlji članici žive. Negativan odgovor, je danas aktuelizovao ulogu nacionalnih kreatora ekonomske politike zemalja članica i njihovu odgovornost prema sopstvenim građanima za ekonomske rezultate. Evropska administracija trpi kritike usled očigledne birokratizacije i nesposobnosti da se realizuju ciljevi zbog kojih su integracije preduzete – promocija ekonomskog rasta, obezbeđenje ekonomskog prosperiteta, dostizanje pune zaposlenosti i promocija blagostanja.

Još jedan važan faktor koji je uticao na negativna politička i ekonomska kretanja u Evropi je svakako migrantska kriza, kao i problemi bezbednosti i česti teroristički napadi u zemljama EU. Oni su dodatno podstakli okretanje nacionalnim državama, izolacionizam i zatvaranje granica, kao i odbijanje da se učestvuje u podeli tereta prihvata migranata. Ovo je važan faktor koji je takođe doprineo uspehu populističke retorike i procesima koji umanjuju perspektivu značajnije političke integracije u okviru EU.

5. ZAKLJUČAK

Nakon decenije od početka dvogodišnje globalne ekonomske krize svet je suočen sa prolongiranom samo-generišućom stagnacijom čija je posledica i kriza kapitalizma, koja ima različite forme – od društvene krize u kojoj se intenziviraju sukobi između različitih društvenih snaga i zbog koje građani gube poverenje u budući ekonomski prosperitet, do nedostajućih izvora ekonomskog rasta. Ovo se prvenstveno odnosi na vodeće ekonomije sveta – visoko-industrijalizovane zemlje konsolidovane demokratije. U njima su do izražaja došle i ranije poznate tendencije funkcionisanja kapitalističkog sistema – ciklične fluktuacije, kao i tendencija povećanja razlika između kolektivnih društvenih aktera. Iako poznate, ove su tendencije zanemarivane u decenijama stabilnog prosperiteta pre globalne krize, tokom koga je uspešno primenjivan neoliberalni ekonomski i politički projekat. Međutim, izgleda da ni danas nisu obezbeđeni adekvatni odgovori ekonomske politike, niti konceptualne promene funkcionisanja tržišnih ekonomija koje bi podrazumevale uspostavljanje novog društvenog dogovora koji bi u obzir uzeo interese svih društvenih grupa, neku vrstu «novog dogovora» između kapitala, rada i države, umesto retoričkog populizma.

LITERATURA

Akerlof, G. A. (2007), "The Missing Motivation in Macroeconomics", *American Economic Review*, Vol. 97(1), Pp. 5-36

Dore, R. (2002), "Stock Market Capitalism: Welfare Capitalism: Japan and Germany versus the Anglo-Saxons", H-Net Reviews.

Fridman, M. (1978), "Free Trade: Producer Versus Consumer", (Landon Lecture Series on Public Issues), <https://www.k-state.edu/landon/speakers/milton-friedman/transcript.html>

Hall, P. A. and Soskice, D. (2001), *Varieties of Capitalism: The Institutional Foundations of Comparative Advantage*, OUP, Oxford

Hansen, A., (1939), "Economic Progress and Declining Population Growth", *The American Economic Review*, Vol. 29, Pp. 1 – 15

Jakšić, M. and Prašević, A. (2011), *Istorija ekonomije*, Ekonomski fakultet, Beograd

Keynes, J. M. (1936 [1987]), *Opća teorija zaposlenosti, kamate i novca*, Cekade, Zagreb

Mishkin, F. S. (2010), "Monetary Policy Strategy: Lessons from the Crisis", <https://www0.gsb.columbia.edu/faculty/fmishkin/papers/10ecb.pdf>

Piketi, T. (2015), *Kapital u XXI veku*, Akademska knjiga, Novi Sad

Prašević, A. (2008), "The Return to Keynesianism in Overcoming Cyclical Fluctuations?", *Economic Annals*, Vol. 177, Pp. 30-58

Prašević, A. (2012), *Ekonomске krize i modeli ekonomske politike*, Ekonomski fakultet, Beograd

Prašević, A. (2014), "Velike debate u makroekonomiji: Kraj radikalnog antikejnizma?" in B. Jovanović Gavrilović et al. (eds.) *Ekonomska politika i razvoj*, Ekonomski fakultet, Beograd

Prašević, A. (2016), "Income Distribution and Collective Social Actors – Missing Topics in Mainstream Economic Thinking", in Eskinat, R. et al (eds.), *Inclusive and Sustainable Development and the Role of Social and Solidarity Economy*, Pp. 12-19, Anadolu University, Eskisehir

Robinson, W. I. (2010), "The Crisis of Global Capitalism – Cyclical, Structural, or Systemic?", in Konings, M. (ed.), *The Great Credit Crash*, Verso, London

Rodrik, D. (2007), "The inescapable trilemma of the world economy", [Online] at http://rodrik.typepad.com/dani_rodriks_weblog/2007/06/the-inescapable.html [Accessed 7.02.2017]

Rodrik, D. (2013), "The new mercantilist challenge", [Online] at <https://www.economics.utoronto.ca/gindart/2013-01-09%20-%20The%20new%20mercantilist%20challenge.pdf> [Accessed 7.02.2017]

Romer, D. (2011), "What Have We Learned about Fiscal Policy from the Crisis?", IMF Conference on Macro and Growth Policies in the Wake of the Crisis, <https://www.imf.org/external/np/seminars/eng/2011/res/pdf/DR3presentation.pdf>

Schmidt, V. A. (2002), *The Futures of European Capitalism*, OUP, Oxford

Summers, L. H. (2016), "The Age of Secular Stagnation: What It Is and What to Do About It", <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-02-15/age-secular-stagnation> [Accessed 7.05.2016]

Wolff, R. D. and Resnick, S. A. (2012), *Contending Economic Theories: Neoclassical, Keynesian, and Marxian*, MIT Press, Cambridge (MA)

World Economic Situation and Prospects, United Nations (2017), https://www.un.org/development/desa/dpad/wp-content/uploads/sites/45/publication/2017wesp_full_en.pdf
